

אתר דעת - מכללת הרצוג

טובה אילן

איני באה להוסיף, לא על הצד המדעי העוסק בתפקיד החינוכי של המשפחה, ולא על התיאוריות הפסיכולוגיות המסבירות את חשיבותו של התפקיד הזה, גם לא על הצד של התפיסה היהודית, שבוודאי דובר בה רבות. אני רוצה להעלות בעיה מפרי נסיוני האישי, מפרי הסתכלותי במשך שנים בעבודת החינוך, בעיה שאיני רואה לה פתרונות. אולי, אם יתפתח דיון אוכל גם לתרום משהו לגבי המוצא מן הסבך, אבל ראשית יש ברצוני להעלות בעיה, שלא נבדקה בכלי המחקר, אלא היא פרי תחושה בלבד.

הקביעה, שהמשפחה הינה אבן הפינה לבניין האומה, והתא היסודי של כנסת ישראל, מצאה לה בוודאי ביטוי וניסוחים הרבה, ואני מניחה שלא יימצאו עוררין להנחה, כי המשפחה הינה התשתית בבניין אישיותו של הילד. שמענו גם את תשור' תבו של פרופ' קורצווייל בנדון, וגם אני חשה שאולי אפשר לעורר בעיה בתחום התיאורטי, אבל למעשה, בוודאי שלא יימצאו עוררין לכך, שאין חינוך ללא משפחה. בנקודה זו לפחות עולות בקנה אחד התפיסות המדעיות, הפסיכולוגיות, ולא חשוב איזה זרם הן מייצגות, עם התפיסה המסורתית שלנו. את ביטוייה החרף ביותר ניסח חוקר ידוע בשם בולבי, שהגיע למסקנה, כי מוטב לו לילד משפחה גרועה מן המוסד הטוב ביותר. טעמיו ונימוקיו ידועים לכל מי שעוסק עיסוק תיאורטי, בנושא החינוך, ולכן לא אחזור עליהם.

ידועים הדברים כי המשפחה היא מקור הביטחון הראשוני של הילד. היא הפגישה הראשונה של הילד עם הזולת, עם העולם שמחוץ ל"אני" שלו. היא ביטוי האהבה ללא סייג מצד אחד, ומאידך גיסא היא גם מקור התביעות, הדרישות של התרבות והחובה. סך הכל שנוטים היום להכלילו במושג של "חברות", או כפי שהוא קרוי בלעז "סוציאליזציה" של הילד.

אתר דעת - מכללת הרצוג

ט' אילן

ההשוו לי להוסיף להדגשת הנחת יסוד זו, שבלעדיה אינני יכולה להעלות את הבעיה, איזה גוון פיקאנטי, מתחום נסיוני האישי והסתכלותי בפעולת החינוך. כפי שכבר שמענו גם מפי פרופ' קורצויל הניחה התנועה הקיבוצית, כאחד מיסודותיה, את החינוך המשותף. פרופ' קורצויל העלה את הסיבה הפסיכולוגית, הפרוידיסטית שהולוכה לקביעה זאת, אבל בוודאי השפיעו גם תורות חברתיות, ועידודן של מסיבות אובייקטיביות של חי המעשה הקיבוצי ואירגונם (ולא חשוב כרגע מה קדם למה, אם חל המעשה קדמו להלכה או ההיפך). עובדה היא שהתנועה בראשיתה נתנה מקום רב לחברה בפעולת החינוך, מן הגיל הרך ביותר, במסגרת של בית הילדים, ועד הגיל המבוגר והניחה בתיאוריה, שהתהליך החינוכי הוא שותפות של החברה עם המשפחה.

והנה, מנסיוני האישי כחברת קיבוץ, אני מדגישה: מנסיוני הדל במקום ובזמן, אני עומדת נדהמת, כל פעם מחדש, לגלות עד כמה עמוק, ואני מעזה אפילו לומר, עד כמה בלעדי הוא החותם של בית ההורים על הילד. יתירה מזו: בוודאי ידוע לרובכם אותו ויכוח הקיים בתנועה הקיבוצית על הנושא: הלנת הילדים היכן, בבית ההורים או בבית הילדים? או בלשון המקובלת "לינה משותפת" או "לינה נפרדת". הייתי בזמנו אחת הלוחמות הגדר לוח במשקי ללינה בבתי ההורים. עברתי מנסיוני האישי כאם את שתי השיטות, גם את השיטה של לינה בבית הילדים, וגם את השיטה של לינה בבית. אני עדיין גורסת ועדיין משוכנעת, שהשיטה של הלינה בבית ההורים עדיפה מטעמים הרבה. אבל אני מוכרחה להודות, שלמדתי מנסיוני, כי לגבי חותם ההשפעה, החותם המעצב את דמותו של הילד, אין נפקא מינה אם הילד מבלה בביתו שעתיים בלבד במשך היום, או שעות רבות ביום או בלילה. חותם המשפחה על אופיה, מחדליה וערכיה טבוע בילד. וקשה מאוד שייעלם מטביעת עינו של מחנך, מיהו הילד ומיהו בית הוריו, גם אם הוא נמצא שעתיים בלבד ביום בבית ההורים.

כאמור, זוהי התרשמות בלבד, היא לא נבדקה בכלים מדעיים. איני שוכחת שאף גורם התורשה פועל כאן. ובוודאי היה מקום לבדוק את העניין בקיבוצים דתיים אחרים, ובפרט בהשוואה לזרמים החילוניים האחרים, ויש, כידוע, שוני תוכני ומסגרותי אף בתוך התנועה הקיבוצית החילונית עצמה.

אתר דעת - מכללת הרצוג

המשפחה כגורם בחינוך — סימפוזיון

רציתי רק להבליט את מרכזיותה של המשפחה בתהליך החינוכי. אך לא זה עיקר דברי ותכליתם.

לאחר הנחת היסוד הזאת, כי המשפחה היא גורם מרכזי וחיוני בתהליך החינוכי, מבקשת אני להבליט בעיה אחת בתחום בעיות המשבר של המשפחה והחינוך הפוקד את עולמנו המודרני. המבוכה שבה שרויה המשפחה המודרנית בתחום החינוך נעוצה, במידה רבה, באיזון שהופר במערכת היחסים שבין בני המשפחה, ובאי הבהירות השוררת אצל הורים לגבי נורמות ההתנהגות הרצויות בינם לבין ילדיהם. המחקר, שסיפר לנו עליו פרופ' קורצווייל, רק מוסיף ומבליט את התופעה שברצוני לדון בה.

תופעה זאת היא כללית. אני מבקשת לנסות ולתחום עצמי להתבוננות במשפחה המסורתית בישראל, זו המכונה לאומית, להוציא את הגוונים הקיצוניים, וזו הנתונה להשפעה ישירה או עקיפה של התורות המודרניות בתחום מדעי החברה, הפסיכולוגיה והחינוך. וכמו שאמרתי, בין אם ההשפעה של תורות אלו היא ישירה ובין אם היא עקיפה ובלתי מודעת להורים עצמם. כדי לתאר את הבעיה, אותה אני רוצה להעלות, בחרתי בשני קצוות של החברה, הידועים לי מנסיוני החינוכי — זו של בני הקיבוץ, שאותם כבר הזכרתי, וזו של יוצאי ארצות האיסלאם, שגם הם הוזכרו הערב, דור ראשון לשיבת ציון, הנאבקים עדיין עם קשיי הסתגלות, והמכונים בטרמינולוגיה של אנשי משרד החינוך והמחנכים בשם "טעוני טיפוח". במשך שנים אני עוקבת אחרי קשיי חינוכם של ילדים אלו ואלו, שלמעשה מהווים את הקצוות של הקשת הכללית של החברה המסורתית הישראלית. ובתורת שכאלו אפשר לראותם כמידגם מייצג. ואני שואלת את עצמי לפישרם של הקשיים בעיקר בתחום החינוך הדתי. והנה, עם כל השוני שברקע החינוכי, עם כל ההבדל המהותי שבאורח החיים, נדמה לי שיש מכנה משותף לאותו צער גידול בנים, שפגשתיו בכל שכבות האוכלוסיה אשר אתה עבדתי.

אני רוצה לבחור שתי דוגמאות, פשוטות מאוד, יום יומיות מאוד, כדי להדגים את הבעיה. כל אחד מאתנו, המגדל ילדים, רוצה לחנכם לדרך ארץ, דרך ארץ בפני הורים, יחס של כבוד בפני מבוגרים, בפני זקנים. זהו יסוד מוסד בסולם הערכים החינוכי שלנו. והנה לא פעם אני נפגשת בתופעה אצל הורים, אנשים בעלי מידות, אנשים שהתכליות החינוכיות הדתיות המוסריות, נראה

אתר דעת - מכללת הרצוג

ט' אילן

לי, ברורות להם, כשהם פוגשים בילד הקטן, מתחצף, מזלזל, מרים יד לפעמים על הוריו, כשהוא איננו רוצה להישמע, ואני פוגשת אצלם חיוך סלחני. במקרה הטוב עוברים לסדר היום תוך התעל-מות, ובמקרה הגרוע מחייכים בגאווה למראה תעלוליו של הא-טוטן ואילו במקרה של שבירת כלי, שבירת צלחת, שבירת צעצוע מגיבים בזעם או לפחות באי רצון בולט. ואני שואלת את עצמי מה מקורה של אי תשומת הלב הזאת לסולם ערכים המיוצג בפני הילד, בדברים שהם בעצם עקרוניים בתפיסתם של ההורים.

דוגמא אחרת: אנחנו מגדלים את ילדינו בתפיסה שלא להרים יד על אדם, לא להכות הוא מושכל ראשון. בלשונם של הילדים: לא להרביץ. והנה, שוב, אני נפגשת — וזה לא רק אצל הורים, אלא גם אצל מחנכים, בתופעה, שילד מוכה בא בבכי או בתלונות: החבר הרביץ לי, היכה אותי, ותגובתם של ההורים, כמו של המחנכים: תכה אותו בחזרה.

הדוגמאות הפעוטות האלה מחיי יום הובילו אותי למחשבה, שכאן משחקות, בלא יודעין, תפיסות חברתיות ופילוסופיות שאנח-נו כולנו אמונים עליהן, של מלחמת הקיום. יש לחנך את הילד לעמוד במלחמת הקיום, יש צורך שהוא יוכל לעמוד בתחרות, שהוא יוכל להחזיר מכה שעה. דבר שבוודאי עומד בסתירה לתפיסות חינוכיות, דתיות ומוסריות.

חיפשתי את המפתח, כאמור, להתנהגותם של ההורים, ונראה היה לי — ואני רוצה עכשיו לומר את הדברים בהכללה — שה-תפיסות של חינוך ליבראלי וחופשי, האסכולות הפסיכולוגיות של פרויד ואחרים, על חרדה ותסכול ונברוזות, שהפכו בלבושם הפופולארי נחלת כל אדם משכיל, מבלבלות את ההורים הממוצ-עים מבלבלות אותם לגבי מערכת הערכים, שאותם הם מבקשים להנחיל, וזאת כשמיבנה המשפחה אין בו היארארכיה קבועה — שוב, בלשון היום יומית, כשאמא אומרת: כן, אבא אומר: לא, וההיפך, וזאת כשרוצים בהקניית תכליות דתיות, הגורסות מעצם מהותן אוטוריטות וקבלת סמכויות.

תופעה זאת חמורה עוד יותר אצל ילדים טעוני טיפות. במשפחתם של אלו מתהפכת, עם בואם לארץ, כל קערת המושגים וערכיהם על פיה, ופעמים הרבה בצורה טראגית, ותוך יסורי הסתגלות. שוב לא ברור מה מקומו של אבי המשפחה, מה מקומה של האשה, ומה מותר לדרוש מן הבנים. הפגישה שלהם עם התפיסות של

אתר דעת - מכללת הרצוג המשפחה כגורם בחינוך — סימפוזיון

החינוך המודרני שונה בהחלט מזו של הקבוצה הראשונה שהזכרתי. התפיסות הללו מגיעות אליהם בדרך עקיפה, תוך ניכור. התפיסות הללו באות הביתה דרך הילדים, דרך הטפת המורים. ולא פעם במסווה ובדמות המפתה, שזהו המפתח להצלחה בעולם החדש. אך התפיסות האלה, כשהן מצטרפות לקשיים האחרים, הן מעמידות את חוסר הביטחון והקומוניקציה הרצויה, שבין הורים לבניהם, והן מסכלות כל ניסיון של יציבות במערכת הערכים. אין פלא לכן, שבמציאות זו, האוטוריטות של ההורים אינן אוטוריטות, לא בעיני עצמם ולא בעיני בניהם. ואילו הבנים מתקשים להפנים ערכים, שכל כולם בעצם אינם אלא קבלת סמכות של מסורת: תחילה זו של אביהם שלהם, ואחר כך זו של האב הגדול מכל אב, הוא אבינו שבשמים.

ניתן לכן לסכם כי ההתבוננות, כדגם מייצג, בחינוכם של בני הקיבוץ הדתי מחד גיסא, וילדים יוצאי ארצות האיסלאם בחינוך הממלכתי דתי מאידך גיסא, מאשרת את ההנחה, שהסתירה בין התפיסות הפסיכולוגיסטיות על משפחה וחינוך מודרני, לבין תכליות של חינוך דתי, הגורסות אוטוריטות וקבלת סמכויות, יוצרת חוסר ביטחון וחוסר עקביות אצל ההורים, ומשתקפת בקשיי חינוכם של הבנים.